

Tür: Araştırma Makalesi

Kabul Tarihi: 6 Nisan 2023

Gönderim Tarihi: 3 Şubat 2022

Yayımlanma Tarihi: 24 Haziran 2023

Atıf Künyesi: Doğanay, Rahmi (2023), “Yüzüncü Yılında (Türkiye’de) Cumhuriyet”,
International Journal of Turkish Academic Studies (TURAS), C. 4, S. 1, s. 1-14.

“YÜZÜNCÜ YILINDA (TÜRKİYE’DE) CUMHURİYET”

Rahmi DOĞANAY¹

10.54566/turas.1247072

ÖZ

Dünya tarihinde pek çok ülke Monarşi, Oligarşi, mutlak, meşruti, otoriter, totaliter, teokratik, cumhuriyet gibi farklı yönetim şekilleri ile yönetilmiş ve yönetilmektedir. Bu farklı yönetim biçimlerine bağlı olarak toplumların yaşayış biçimleri de değişkenlik göstermiş ve göstermektedir. İnsanlık tarihi sürecinde ideal yönetim şeklinin bulunması konusunda gösterilen çabalar ve bu arayış içinde yaşanan mücadeleler sonucunda henüz ideal ve adil yönetim şekli olarak “cumhuriyete” (demokratik cumhuriyet) ulaşılmıştır. Bugün itibariyle dünya genelinde en yaygın yönetim biçimi de cumhuriyettir. Bununla birlikte dünya üzerinde hala tek tip bir yönetim biçimi bulunmamakta, krallık yani monarşi sistemi ile yönetilen ülkeler bulunmakta, cumhuriyet ve demokrasi ile yönetilen

¹ Prof. Dr. Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, rdoganay@firat.edu.tr, ORCID
0000-0002-2138-0175

ülkelerde bile uygulamaların bu kavramların ruhu ile uyumları/uyumsuzlukları tartışıla gelmektedir.

Ülkemizin yönetim biçimi ise cumhuriyettir. Türk tarihinde hayat bulan devletlerin hemen tümü mutlakiyetle idare edilmiş, yönetici kesimleri hanedanlar oluşturmuştur. Bu yönetim biçimi ve anlayışı, dünyada gelişen fikir, düşünce ve ideolojiler ekseninde zamanla bugünkü Cumhuriyet yönetimine evrilmiştir. Bu çalışmada, Mutlak idare ile yönetilen Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecinin serencamı incelenmeye çalışılmıştır. Bu sürecin, ülkenin yönetim biçimi olarak gerçekleşen bir olgudan daha geniş bir anlam taşıdığı, saltanattan cumhuriyete, imparatorluktan milli devlete, teokratik yapıdan laik anlayışa geçişin sağlanmasıyla paralel olarak, Türk toplumunun ve devletinin çağdaşlaştırılması amacının da karşılığı olduğu tezi işlenmiştir. Türk kültürünün cumhuriyet yönetimi ile uyuşan doku özelliklerinin olup olmadığı incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet, Türkiye Cumhuriyeti, Demokrasi, Atatürk.

REPUBLIC IN ITS CENTENARY (IN TURKEY)

ABSTRACT

In the history of the world, many countries have been and are governed by different forms of government such as Monarchy, Oligarchy, absolute, constitutional, authoritarian, totalitarian, theocratic and republic. Depending on these different management styles, the lifestyles of societies have also changed and are showing. As a result of the efforts made to find the ideal form of government in the course of human history and the struggles experienced in this search, the "republic" (democratic republic) has yet been reached as the ideal and fair form of government. As of today, the most common form of government in the world is the Republic. However, there is still no single type of government in the world, there are countries governed by the monarchy system, and the compatibility/incompatibility of practices with the spirit of these concepts is discussed even in countries governed by republics and democracy.

The form of government in our country is the republic. Almost all of the states that came to life in Turkish history were governed by absolutism, and their ruling sections were formed by dynasties. This form of government and understanding has evolved over time into today's Republic administration in line with the ideas, thoughts and ideologies that have developed in the world. In this study, it has been studied to examine the process of transition from the Ottoman Empire, which was governed by the Absolute administration, to the Republic of Turkey. The thesis is that this process has a wider

Cilt/Volume 4, Sayı/Issue 1, 2023

meaning than a phenomenon that occurs as a form of government of the country, and that it corresponds to the aim of modernizing the Turkish society and state in parallel with the transition from the sultanate to the republic, from the empire to the national state, from the theocratic structure to the secular understanding. It has been tried to examine whether the texture characteristics of Turkish culture are compatible with the republican administration.

Keywords: Republic, Republic of Turkey, Democracy, Atatürk.

GİRİŞ

Cumhuriyet, Arapça cumhur (halk, ahali, büyük kalabalık) kelimesinden türetilmiş bir tabirdir. Halka ait olan anlamına gelmektedir. Latince karşılığı “res publica”dır (Eroğlu, 1982, s. 381). Bu deyim, siyasi ve tarihi gelişim sürecinde kamu ve halk hizmetlerinin demokratik bir işleyişle görüldüğü devlet yönetim biçimlerini ifade etmek için kullanılmıştır.

Yönetimin bir kişinin elinde bulunduğu, hanedanlık silsilesi ile el değiştirdiği sistem olan Monarşi dışındaki bütün yönetimler cumhuriyet olarak tanımlanır. Geniş anlamıyla cumhuriyet; egemenliğin toplumun tümüne, millete ait olmasının ifadesidir. Daha dar anlamda sadece devlet başkanının doğrudan veya dolaylı olarak halk tarafından belirli bir süre için seçilmesini ifade eder.

Cumhuriyet bir devlet şekli ve ayrıca bir hükümet şeklidir. Devlet şekli olarak egemenliğin, yönetme yetkisinin bir kişi veya zümreye ait olmadığını, toplumun tümüne ait olduğunun ifadesidir. Herhangi bir kişi veya grup yararını değil, kamu yararını gözetir ve ona göre yönetilir. Devlet mekanizması bu esaslara göre belirlenir.

Hükümet şekli olarak ise cumhuriyet, seçim ilkesine göre yapılandırılır. En temel ihtiyaç ve kural seçimdir. (Seçimlerin adil ve eşit şartlarda olması da hayati önem arz eder.) Devletin icra organı olarak yönetimi yürütecek olan hükümetin yönetme yetkisini halktan almasının, yönetirken muktedir olması, halkın her kesiminin yararını gözetmesi bakımından önemi büyüktür. Bu yaklaşımla her türlü veraseti ve ömür boyu iktidarı reddeder.

Cumhuriyet hükümet şeklinin milli egemenliği tam olarak yansıtması bakımından çok partili yapının olması ve çoklu adaylar arasından seçimlerin yapılması, ideale ulaşmak ve maksadı hâsıl etmek için önemli bir unsurdur. Devlet şekli olarak cumhuriyeti benimsemekle birlikte egemenlik ve yönetme yetkisinin bir sınıfın elinde olduğu yapılar vardır ki, bunlara “aristokratik cumhuriyet” denilir (Başgil, 1960: 216).

Egemenliğin millette olduğu, milletin kendisini yönetecekleri belirlediği, hiçbir sınıf ve

zümrenin öncelikli olmadığı, her vatandaşın eşit haklara sahip olduğu cumhuriyetler ise “demokratik cumhuriyet” olarak tanımlanır.

Devlet ile hükümetin iç içeliği dikkate alındığında, devlet ve hükümet sistemi olarak cumhuriyetin her iki şeklinin de içi içe oldukları, birbirini yakından etkiledikleri ve ilgilendirdikleri görülebilir. Her demokratik rejim cumhuriyet olmamakla birlikte, demokrasinin en gelişmiş şekli cumhuriyetle sağlanır. Yöneticilerin tavrı ve tercihleri de işleyişin demokratikliği bakımından önemlidir. Demokratik bir işleyiş için yönetme yetkisi demokratik yollarla alınmış olmalı ve yasal dayanakları bulunmalıdır. Yetkilerle sorumluluklar dengeli olmalıdır. Yönetme işindeki emirler yasal yetkilere dayandırılmalı, işler denetlenmelidir.

Bu yaklaşıma paralel olarak, demokrasinin de cumhuriyet ile çok yakın ve ilgili olduğunu, hatta cumhuriyet idaresinin demokratik olduğu ölçüde bir anlam ifade ettiğini söyleyebiliriz. Atatürk’e göre de cumhuriyet; demokrasi prensiplerinin en çağdaş ve akılcı uygulanmasını sağlayan hükümet sistemidir (İnan, 1969: 410).

Bu minvalde “demokrasi” nedir? Demokrasi, eski yunaca “demos” (halk) kelimesi ile “kratos” (yönetim) sözcüklerinden türetilmiştir. Bu da “halk yönetimi” demektir ki cumhuriyeti de böyle tanımlamıştık. Çağdan çağa ve ülkeden ülkeye farklı yorumlanmış, çerçevesi ve içeriği daralmış veya genişlemiş olan bu kavramın, çağdaş demokrasi kavramında ideal ve olgun şeklini bulduğu genel geçer bir görüştür.

Çağdaş demokrasinin tanımı ise şöyle yapılmaktadır: İktidar sahipleri ile yönetilenlerin eşit olduğu, halk tarafından kurulan hükümetin yönetim işini üstlendiği, katılımcılığın temel anlayış olarak kabul edildiği yapıdır. Kanunlar önünde herkes eşittir. Seçme ve seçilme hakkına sahiptir. Devletin en yüksek organından en aşağı basamaklarına kadar halk iradesinin egemen olması esastır.

Siyasi kararları doğrudan halk çoğunluğu veya çoğunluğun yetkilendirdiği organlar alır ancak bu durum, çoğunluğun tahakkümü demek değildir. Çoğunluktan yetki alanlar, azınlıkların ve hatta her ferdin hukukunu da korumalıdır. Yönetenler, “en iyisini ben bilirim” yönetim anlayışıyla değil, “senin düşüncen, çözümün nedir?” anlayışıyla, hizmet ettiği insanları da kararlara ve çözüm planlarına ortak etmelidir. Hürriyet, adalet ve seçim demokrasinin temellerini oluşturur.

Doğrudan demokrasi, halkın bizatihi yönetim ile ilgili kararları alması ve uygulamasıdır ki bu uygulamanın tarihte ve günümüzde yaygın olmadığı görülür. Genel olarak uygulanan demokrasi biçimi ise temsili demokrasidir. Türkiye’de uygulanan şekli de temsili demokrasidir.

Demokrasinin olmazsa olmazı olarak değerlendirebileceğimiz temel konulardan biri de kuvvetler ayrılığı prensibidir. Devletin yasama, yürütme ve yargı gücünü kurumlar

üzerinden yürüten seçilmiş veya atanmışların, bu güçlerin hepsini elinde bulundurmasının otoriter yönetimlere yol açmaması için bu kuvvetlerin birbirinden ayrı ve bağımsız olması önemlidir. Bunların yasalar çerçevesinde birbirini denetlemesi, birbirine karşı sorumlu olması, otoriter yapıyı önlediği gibi vatandaşın hukukunun da garantisi olarak görülmektedir.

1. SALTANATTAN (OSMANLI) CUMHURİYETE (TÜRKİYE) GEÇİŞ SÜRECİ

Bu genel tanım ve açıklamalardan sonra cevap arayacağımız sorular; bizde bu olguların nasıl geliştiği? Mutlak idare ve saltanat sisteminden, 29 Ekim 1923 tarihinde cumhuriyetin Türkiye'nin yönetim biçimi olarak ilan edilmesine kadarki süreçte neler yaşandığıdır? Bu soruların cevabı bir ölçüde Osmanlı Devleti'nin gerileme dönemi ile başlayan, dağılma döneminde hızlanan gelişmelerle yakından ilgilidir. Çünkü Türkiye Cumhuriyeti, tarihi gelişmelerin doğal sonucudur.

Türkiye'de cumhuriyet, Osmanlı'nın Batılılaşarak kendisini kurtarma çabaları çerçevesinde yaptığı ıslahatlarla paralel gelişen, bir ölçüde ıslahatların sonucu sayılabilecek bir aşamadır. Özellikle 1800'lü yılların başında "Sened-i İttifak ile bu çığır açılmış, Tanzimat, Islahat fermanları ve Meşrutiyet olayları gidişatı hazırlamış ve Cumhuriyet'e gidişin somut adımları olmuştur.

Sened-i İttifak (1808), II. Mahmut ile Ayanlar arasında imzalanan bir ittifaktır ki, yerel ve feodal güçler olarak Ayanların devlet tarafından muhatap alınması olarak değerlendirilmektedir (Feridun, 1962, s. 1 vd). Bazıları, Sened-i İttifak üzerinden Magna Carta'ya atıf yaparlarsa da (Kili, 1978, s.13) Sened-i İttifak bir Magna Carta değildir. Zaten süreç içindeki etkisi, merkezi idarenin yerel güç unsurlarını muhatap almasının psikolojik etkisiyle sınırlıdır. Sonrasında, II. Mahmut iktidarını sağlamlaştırdıkça daha merkeziyetçi ve mutlak idare tarzını benimsemiştir.

Bu dönemlerde Osmanlı halkından gelen bir talep, merkezi idareyi zorlayan bir oluşum yoktur. Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanması (1830), Mısır'da Mehmet Ali Paşa isyanının çıkması (1833) gibi olaylar, II. Mahmut'u Tanzimat'a yönelik çalışmalara zorlamıştır. Tanzimat bu noktada, kopma noktasına gelen toplum bağlarının güçlendirilmesi (Küçük, 1987: 17-18), yeni araçların ve anlayışların uygulanmasıyla bu bağların yeniden oluşturulması niyetinin somut adımı olmuştur.

Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanması, Osmanlı yönetimini başka milletlerin de aynı yola girmelerini önlemek için tedbir almaya zorlamıştır. Mehmet Ali Paşa karşısında hezimet yaşayan II. Mahmut, Rusya'nın emrivakisi ile karşılaşmış, İngiltere ve Fransa devreye girerek arabulucu olmuşlardır. Olayın hemen arkasından, 1838 tarihinde "Osmanlı-İngiliz Ticaret Anlaşması imzalanmış, 3 Kasım 1839 tarihinde de Tanzimat Fermanı ilan edilmiştir. (Abdülmecid- Mustafa Reşit Paşa)

Tanzimat Fermanı (Gülhane Hatt-ı Hümayunu) konumuz açısından neden önemlidir?

Osmanlı devlet düzeni ve toplumsal yapısına köklü yenilikler getiren Ferman, Gülhane Parkı'nda yabancı elçiler, din adamları ve halka ilan edilmişti. Bu, bir ölçüde Avrupa normlarının benimsediğinin de işaretiydi. Hem Avrupa devletleri hem de Osmanlı içindeki memnuniyetsizleri tatmin edeceği düşünülen bir adımdı.

Müslim ve Gayrimüslim vatandaşların can ve mal güvenliği devlet garantisine alınmıştı. Müsadere kaldırılacak, özel mülkiyet tanınacak, miras hukuku uygulanacaktı. Kanun önünde herkes eşit olacaktı. Rüşvet, iltimas önlenecik, vergiler adil olacaktı. Mahkemeler herkese açık olacak, haksız cezalandırılmalar olmayacaktı. "Meclis-i Ahkam-ı Adliye" adıyla oluşturulacak kurum ilgili yasaları yapacaktı ve Padişah, Ulema ve vekiller Hırkai Şerif Odası'nda yasalara uyacaklarına dair yemin edeceklerdi (Küçük, 1987: 17).

Bu vaatlerin uygulanmaya konulması yönünde, 1840 tarihinde ceza kanunu çıkarıldı. Osmanlı vatandaşlarının kanun önünde eşitliği sağlandı. Yabancıların da mahkeme heyetine katıldığı Karma Ticaret Mahkemeleri kuruldu. 1850'de Ticaret Kanunnamesi çıkarıldı. Modern usulde Nizamiye Mahkemeleri kuruldu (Tunaya, 1996: 35).

Kapsamı itibariyle Ferman, özgürlük ve insan hakları, hukuk devleti, vatandaşlık hukuku ve eşitlik gibi konularda cüretkâr bir havanın oluşmasını sağladı. Mutlak rejime karşı meşrutiyet hatta cumhuriyet istekleri bu dönemde dillendirildi. Genç Osmanlılar adıyla göreceli bir muhalefet oluştu ve Tanzimat ikliminde Meşrutiyete giden süreci hızlandırdı.

Tanzimat Fermanı'nın bir adım ilerisi 18 Şubat 1856 tarihinde ilan edilen Islahat Fermanı oldu. Bu fermanda din ve mezhep özgürlüğü, eşitlik, gayrimüslimlerin devlet memuru olabilmeleri, askeri ve sivil bütün okullara girebilmeleri işkence ve dayak yasağı, devletin bütçe yapması, yabancıların Osmanlı ülkesinde mal mülk edinebilmeleri, şirket kurabilmeleri (Küçük, 1987: 19) gibi konular işlenmişti.

Islahat Fermanı ile hukuk alanında yapılan düzenlemede ise "laiklik" kavramına atıf yapılmıştı. Müslimlerle Gayrimüslimler arasındaki, Gayrimüslimlerin kendi aralarındaki ceza ve ticaret davalarına bakmak için "Muhtelit Divanlar" (laik mahkemeler) oluşturulmuş ve buna göre ceza, ticaret ve usul kanunları yapılması kararlaştırılmıştı (Davison, 1997: 70). Medeni Kanun'un karşılığı olmak üzere "Mecelle" (1869, Ahmed Cevdet Paşa) çıkarılmıştı.

Gayrimüslimlerin il meclislerinde temsil edilmesi de uygulamaya konulmuştu. 1864 tarihli Vilayet Kararnamesi ile, vilayetlerden köylere kadar bütün idari birimlerde seçimle yerel meclisler oluşturulmuştu (Çadircı, 1987: 107). Bunlar, göreceli de olsa idarede halkın temsili konusundaki gelişmelerdi. Etnik, dini farklılıklar gözetilmeksizin vatandaşlık ekseninde eşitliğin sağlandığı varsayılıyor ve ayrılıkçı yaklaşımları bitireceği umuluyordu.

Bu adımların atılmasında belki de Osmanlının kendi dinamiklerinden daha etkili olan faktör, doğrudan ya da dolaylı olarak maruz kaldığı dış müdahaleler olmuştur (Çadırcı, 1987: 106). 1876 Meşrutiyeti'nin oluşumunda ise Tanzimat şartlarında gelişen Genç Osmanlılar hareketi iç dinamikler adına sayabileceğimiz bir etken olmuştur. Tanzimat ikliminde gelişen siyasi, iktisadi ama daha da önemlisi sosyo-kültürel değerler, daha çok dönemin sonrasındaki gelişmeleri tetikleyen vatan, hürriyet, eşitlik gibi kavramların meşrutiyet, cumhuriyet gibi sistemlerin tanınmasını ve tartışılmasını başlatmışlardır.

Ne var ki, Tanzimat Fermanı'nın Mısır krizi, Islahat Fermanı'nın Kırım Savaşı ile ilgilendirildiği gibi Meşrutiyetin ilanı da tersane Konferansı ile ilgilendirilmişti. Yani, Osmanlı yöneticileri bu tip adımları atarken kriz savuşturmayı öncelikli amaç olarak görmüştü. Bunun önemli addedilmesi ise bu işleri yapanların samimiyetleri konusundaki mesafeli yaklaşımdır. Gerçekten ihtiyaç olarak yapılmasından ziyade, baskılardan kurtulmak ve günü kurtarmak yaklaşımı daha etkili olmuştur. Bu tavır, yapılanların etki bırakmasını ve yararlı sonuçlarının alınmasını engellemiştir.

23 Aralık 1876 tarihinde yürürlüğe konulan Kanuni Esasi, ilk Türk anayasası ve Meşrutî sistem de halkın yönetime katılması konusunda ilk uygulamaydı. Meşrutî sisteme geçildiğinin ilan edildiği bu tarih, Balkan meselelerini görüşmek üzere toplanacak olan uluslararası konferansın toplandığı tarihtir. Meşrutî sisteme geçilmesi konusunda II. Abdülhamid ile pazarlıklar yapılarak tahta çıkmasına destek olunduğu (Karal,1983, s.3) yönündeki bilgiler de bu işin olgunlaşan bir sürecin sonucunda doğal bir gelişme olmaktan ziyade zorlama bir adım olduğuna delalet edebilir. Meşrutiyet uygulamasının 14 ay kadar sürebilmesi de bu iddiaya delil sayılabilir.

Bunları vurgulamamızın sebebi, "mış gibi yapmak"tan, yani karar mekanizmalarının ve icracıların uygulama noktasındaki kararsızlıklarına, hatta samimiyet derecelerinin yetersizliğine, dolayısıyla da olumlu sonuçların alınamadığına/alınmadığına dikkat çekmektir.

Kanuni Esasi, bugüne kadar kendisinden sonra gündeme gelen anayasalara zemin oluşturan bir anayasa olmuştur. Giriş bölümünde devletin resmi dilinin Türkçe, dininin İslam olduğu kaydedilmekle birlikte din özgürlüğü kabul edilmiştir (Irmak, 1981: 148-149).

Yasama organı Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan olmak üzere iki kurumdan oluşmaktadır. Meclis-i Mebusan halk tarafından seçilen vekillerden, Meclis-i Ayan padişahın atadığı kişilerden oluşmuştur. Meclis-i Ayan, Meclis-i Mebusan'ın üst kurulu pozisyonundadır. Meclis-i Mebusan'ın kanun teklifi verme hakkı yoktur. Çıkardığı yasalar önce Meclis-i Ayan'ın sonra da padişahın denetimine sunulmakta ve padişahın veto yetkisi bulunmaktadır. Hükümeti denetlemek gibi bir yetkisi de yoktur (Yamaç,

2014: 62). Bu haliyle Anayasa ve kurulan sistemde, “kuvvetler ayrılığı” prensibinin göz ardı edildiği, padişahın mutlak egemenliğinden pek bir şey kaybetmediği değerlendirilmesi yapılabilir.

Yürütmenin başı padişaktır. Meclise karşı bir sorumluluğu yoktur. Hükümeti kuracak kişiyi Padişah belirler ve kurulurken padişahın onayını alması gerekir. Yargı bağımsızlığının güçlendirilmesi için tayin, terfi ve nakiller kurallara bağlanmıştır (Yamaç, 2014: 60-61).

Padişah, polis soruşturması ile memleket ve devlet aleyhine çalıştığı tespit edilenleri sürgün edebilecek (Uzunçarşılı, 1983: 8), devlet menfaatleri söz konusu olduğunda anayasayı yürürlükten kaldıracak, meşruti uygulamayı bitirebilecektir. Beka meselesi önemsenmiştir.

Kanuni Esasinin en ideal bölümü kişi hak ve hürriyetleriyle ilgili bölümdür. Eğitim-öğretim, mülkiyet hakları, mal ve konut dokunulmazlığı, eşitlik, vicdan, ticaret, sanat özgürlüğü, savunma ve yargılanma hakkı, mahkemelerin açık ve bağımsız olması, kanun dairesinde basın özgürlüğü anayasal haklar olarak vatandaşa tanınmıştır (Yamaç, 2014, s.60).

Abdülhamid’in bir sultan olduğunu ve bahsettiğimiz olayın 150 sene öncesinde yaşandığını dikkate aldığımızda bu her şeye rağmen önemli bir adımdı. Seçilmişlerin kutsandığı devirlere nazaran Abdülhamid’in özveride bulunduğu söylenebilirse de gelişmeler karşısındaki tavrına bakılarak Meşruti yönetim konusunda çok da gönüllü olmadığı anlaşılmaktadır. Bu paralelde Meşruti uygulama sırasında yaşanan tartışma ve karmaşaların, vekillerin Osmanlı bütünlüğünün değil kendi cemaatlerinin sözcülüğüne soyunması gibi sebeplerin yanında, 93 Harbi’nde Rusya’ya karşı alınan hezimet ve yönetime yapılan sert eleştirilerin, II. Abdülhamit tarafından Meşruti uygulamaya son vermek için bahane olarak kullanıldığı yönündeki iddia da mesnetsiz olarak değerlendirilememektedir. Padişah yetkisini kullanarak, Şubat 1878’de Meşrutiyet uygulamasına son vermiştir.

Sonraki süreçte meşrutiyetçiler ile II. Abdülhamit’in otoriter yönetimi arasında devam eden mücadele sonunda 1908 yılına gelinmiştir. Muhalefet yurt dışına çıkmış ve oralarda faaliyetini yürütürken, içerde de Abdülhamit’in sıkıyönetimine rağmen 1889 yılında, Askeri Tıbbiye öğrencileri İttihadı Osmani adıyla gizlice örgütlenmiş, bilahare Tıbbiye, Mülkiye gibi diğer kurumlara da yayılmışlardır. 1900’lere gelindiğinde askeri bürokrasiyi ele geçirmiş, sivil bürokraside de etkili bir konuma gelmişlerdir. 1900’lerin başında, içerdeki ve dışardaki muhalefet İttihat ve Terakki Cemiyeti çatısı altında birleşmiş, 23 Temmuz 1908 tarihinde Abdülhamit’i Meşruti sistemi tekrar yürürlüğe koymak zorunda bırakmışlardır (Hanioglu, 1985: 41; Cengiz, 1991: 97).

II. Meşrutiyet, çökmekte olan Osmanlı İmparatorluğu'nu kurtarmak amacıyla ve uzun süren bir baskı dönemine tepki olarak ilân edilmişti. İttihat ve Terakki, 1908 devriminden sonra iktidarı ele geçirmesinin ardından, 1918 yılına kadar ülkenin kaderine egemen olmuş ve dış politikasına da yön vermiştir. Bu yüzden II. Meşrutiyeti; karakteri itibarıyla Osmanlı Devleti'nin tasfiyesi ve yeni bir devletin ortaya çıkması sürecinde rol oynayacak seçkin kadroların olduğu bir dönem olarak tanımlamak mümkündür (Birecikli, 2008: 211).

Bu dönemin gidişatında, 31 Mart Vakası olarak bilinen meşrutiyet aleyhtarı isyan önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu olayla ilişkilendirilen Abdülhamit tahttan indirilmiş, Kanuni Esasi'de değişiklikler yapılarak Meclis güçlendirilmiş, padişahın yetkileri kısıtlanmıştır. Örgütlenme hürriyetinin çerçevesi genişletilmiş ancak bazı çevrelerce bu serbesti istismar edilmiştir.

1908 seçimlerine neredeyse tek parti ve hürriyet kahramanları olarak giren İttihatçılar bütün vekillikleri kazanmışlarsa da bilahare içinden birçok parti çıkmıştır. Bu dönemde yaşanan Trablusgarp ve Balkan savaşları, Girit'in kaybı, Arnavutluk'un da bağımsızlığını kazanması gibi olaylar, İttihatçıları da Abdülhamid kadar otoriter bir yönetim tarzına itmiştir. Muhalefet yasaklanmış ve Birinci Dünya Savaşı'na muhalefetsiz İttihat ve Terakki Partisi iktidarıyla girilmiştir.

Dönem içinde yaşanan olaylar, İttihatçıları sadece otoriter bir yönetim tarzına yöneltmekle kalmamıştı. Balkan savaşları sonunda Rumeli'nin tamamen elden çıkması ve Arnavut isyanı gibi olaylar, İttihatçıların Osmanlıcı, İslamcı siyaseti bırakıp, Türk milliyetçiliğine yönelmesine sebep olmuştu (Birecikli, 2008: 217). Her alanda millileşmeye yönelik adımlar atılırken, Avrupa'nın siyasi ve askeri açıdan Osmanlı'ya örnek olması gerektiği görüşü, bir yenileşme projesine dönüştürülmüştü. Bu dönemin siyasi, iktisadi görüşleri ve sosyo-kültürel düşünce iklimi, bir bakıma Türkiye Cumhuriyeti'nin de temellerini oluşturmuştu.

Birinci Dünya Savaşı sonunda dağılan devleti toparlamak, müstemleke olmaktan kurtarmak için ileri sürülen çözüm çareleri içinde Halife Sultan'ın pozisyonundan ve hukukundan medet umanlar, bir büyük devletin himayesine girmeyi savunlar olmuştur. Çünkü bu çevreler, Türk milletinin kendi başına bu badireden kurtulabileceğine inanmamaktadırlar. Milli Mücadele boyunca bu çizgide muhalefeti sürdüren bu çevreler, 29 Ekim 1923 tarihinde ilan edilen Cumhuriyet'e karşı da Halife merkezli, karşıt bir tavır almışlardı (Dumont, 1994: 115). Halife siyasi bir hırs beslemese de muhalifler, Mustafa Kemal Paşa ve Cumhuriyet'e karşı Halife'nin etrafında çevrelenmeye gönüllüydüler. Bu sürecin Hilafet'in kaldırılmasıyla da en azından bazı zihinlerde bitmediği, o günlerden bugünlere devam ettiğini düşündürecek gelişmelerin yaşandığı ve yaşanmakta olduğu Türkiye'nin gerçeğidir.

Diğer tarafta ise milletin azim ve kararlılık ile bu durumdan kurtulacağını düşünenler ve mücadeleye başlayanlar vardır. Bunların büyük çoğunluğu da eski İttihatçılardır. İstanbul idaresi ile ters düştükleri nokta ise milletin kendi kaderine hükmetmesi gerektiği görüşünde ısrar etmeleridir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin banisi Mustafa Kemal ise bu konuda İttihatçılardan daha da ileri iddiaların sahibidir. Daha gençlik yıllarında mutlak idareye karşı inkılap yapılması, milletin ve memleketin kaderinin bir kişinin eline bırakılmaması (İnan, 1981: 77), tıpkı Batı gibi modern, çağdaş bir yapıya kavuşturulması (Borak, 1980: 87) konularını dillendirmiştir. Milli Mücadele sürecinde "milli iradenin hâkim kılınması" esasını onun için sürekli vurgulamış, kongreler düzenleyerek, millete kendi kaderi hakkında söz söyleme fırsatını vermiş, saltanattan cumhuriyete geçiş de bu süreç içinde gerçekleştirilmiştir.

Amasya Tamimi, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde, milletin temsilcileri aracılığıyla karar vermesi, bunun için de bir an önce seçimlerin yapılarak memleket meselelerinin meclise bırakılması vurgulanmıştır.

23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da açılan TBMM, 25 Nisan'da aldığı kararlarla aslında artık fiili olarak milli egemenliğe dayalı bir yönetimi icra etmeye başlamıştır. Bu kararlarda; Milli İradenin meclisin şahsında toplandığı ve Padişah dâhil olmak üzere herkesin buna tabi olması gereği vurgulanmıştı. TBMM'nin üstünde bir güç yoktu. 20 Ocak 1921 tarihinde, TBMM'de çıkarılan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu da egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğuna hükmetmişti.

Büyük Taarruz zaferinin kazanılmasından sonra da Halk Fırkası kurulmuş, halkın devlet yönetiminde yer alması için aracı kılınmıştı. Gerçi bu uygulama bir tek parti yönetimi olması bakımından demokratik bulunmayabilirse de o günün şartları içinde durumu mazur gösterecek gerekçeler bulunduğu da dikkate alınmalıdır.

29 Ekim 1923 tarihinde ilan edilen cumhuriyet, bu fiili durumun yasal alt yapısının oluşturulmasıyla resmîyete kavuşturulması işleminden ibarettir.

Halk Fırkası içindeki anlaşmazlıklar ve yaşanan hükümet krizi bunun için gerekli fırsatı oluşturmuştu. Meclisin hükümet konusunda tıkanması üzerine 28 Ekim'de, Çankaya Köşkü'nde anayasanın bazı maddeleri üzerinde değişiklik hazırlıkları yapılmış, cumhuriyetin ilanına karar verilmiştir.

29 Ekim'de Halk Fırkası gurubunda bu tasarı görüşülmüş, 18.45'te Meclis Genel Kurulunda kabul edilmiş, 20.30'da da cumhuriyet ilan edilmiştir. İlgili madde şöyledir: *Türkiye deoletinın hükümet şekli cumhuriyettir. Türkiye deoleti TBMM tarafından idare olunur. Türkiye deoleti, hükümetin bölündüğü idare şubelerini Bakanlar Kurulu vasıtasıyla idare eder* (TBMMZC: 813).

Böyle bir sürecin sonucu olarak cumhuriyetin idare sistemi olarak tercih edilmesi, şüphesiz ki daha derin bir birikim ve kültür gerektirdiği için Türkiye’de dört başı mamur bir uygulamayı başaramamış olabilir. Bununla ilgili makul, mantıklı ve hakkaniyetli eleştiriler de getirilebilir. Çünkü milletimiz de, aydınımız da, yönetenlerimiz de bu konuyu yeteri kadar sindirebilme boyutunda görülmemektedir. Cumhuriyet’in ilk çeyreğinde, her alanda yoğun olarak inkılapların yapılması, aynı zamanda onun ruhlarda ve zihinlerde yer etmesi, halkın onu özümseyecek bir birikime eriştirilmesi amacına yönelik adımlardır da.

Türkiye’de cumhuriyet, her yönüyle tam bağımsız, kurumsal ve toplumsal açıdan çağdaş değerler esası üzerinde yapılandırılması gereken Milli Türk devletinin de karşılığıydı. Bilimsel, sosyal, siyasi, iktisadi, eğitim, kültür ve hukuki alanlarda çağdaşlarıyla yarışan, ülkesi bayındır, toplumu müreffeh bir Türkiye’nin ifadesiydi. Bu hedefe ulaşmak için Cumhuriyet’in ilk yılları yoğun inkılap hamlelerine girişilen dönem olmuştu.

Cumhuriyetin, modern cumhuriyet olabilmenin niteliğini taşıyabilecek şekilde gelişmesi, ırk, dil, din ve cinsiyet ayrımı gözetmeksizin, bütün vatandaşların paylaştıkları ve yararlandıkları bir rejim olması önemsenmişti.

Cumhuriyet, en ileri hükümet ve devlet şekliydi. Millet egemenliğini belirleyen ve onunla bağdaşabilen tek rejimdi. Sadece çağdaş bir yönetim biçimi olduğu için tercih edilmemiş, kültürü ve karakteri icabı her zaman hür yaşamış Türk milletinin tabiat ve karakterine en uygun yönetim şekli olduğu için de tercih edilmişti. Türkiye Cumhuriyeti’nin temeli, Türk kahramanlığı ve yüksek Türk kültürü idi (Söylev ve Demeçler, 1959: 275). Tarih ve kültür konularında girişilen hamlelerin amacı, millete bu faziletlerini hatırlatmaktı. Dünyanın bize saygı göstermesi için ilk önce bizim kendi benliğimize ve milliyetimize saygı göstermemiz gerekiyordu (Söylev ve Demeçler, 1959: 142-143). Bunu sağlamak için tarih, dil, kültür alanlarında inkılaplar yapılmıştı.

Türk milletinin insanca yaşamayı bilmesi, insanca yaşamanın neyle mümkün olacağını öğrenmesi gerektiğine (Kocatürk, 1969: 24), bunun da cumhuriyet ile mümkün olabileceğine inanılmıştı. Cumhuriyet, yeni ve sağlam esaslarıyla, Türk milletini emin ve sağlam bir istikbal yoluna girmesinin, fikirlerde ve ruhlarda yarattığı özgüven itibarıyla büsbütün yeni bir hayatın (Söylev ve Demeçler, 1965: 386) karşılığıydı.

Atatürk’e göre; Devletimizin sonsuza kadar yaşaması için, memleketimizin güçlenmesi için, milletimizin refah ve mutluluğu için hayatımız, namusumuz, şerefimiz, geleceğimiz, bütün kutsallarımız, her şeyimiz için en kıskanç ve bütün kuvvetimizle mutlaka milli egemenliğimizi korumalı ve savunmalıydık. Cumhuriyet, doğrudan doğruya milletin kendi kendine, kendiliğinden yaptığı bir devlet örgütü ve hükümetti. Artık hükümet ile millet arasında geçmiş yıllarda olduğu gibi ayrılık kalmamıştı. Hükümet milleti ve millet hükümetti. Hükümet ve onun icracıları millettten ayrı değillerdi ve efendi milleti

(Kurtuluş, 1989: 83). Bunun için de Atatürk cumhuriyetçi ve inkılapçıydı.

SONUÇ

Türkiye’de cumhuriyete geçiş süreci mutlak sitemle idare edilen Osmanlı Devleti’nin dağılma sürecinde gerçekleşmişti. Milliyetçilik ve hürriyetçilik fikirlerinin yayılması, Osmanlı unsurlarının bağımsızlık hareketlerine yönelmesine sebep olmuş, başlarda ayrılık niyetleri saklanarak bazı insani hak talepleri gündeme getirilmişti. Osmanlı yöneticileri doğal olarak sıkıntıları aşmak için bunlara bir ölçüde cevap vermek zorunluluğu hissetmişti. Bu gidişatta dönemin büyük devletleri de kendi hesaplarına ayrılıkçı unsurları desteklemiş, Osmanlı yöneticileri üzerinde modernleşme konusu üzerinden baskı uygulamışlardı.

Osmanlı yöneticileri bu iç ve dış baskılar karşısında, yaşadığı sürekli krizlerin etkisiyle ve hatta bu krizleri aşmak için sürekli tavizler vermek tercihini zorunlu olarak uygulamışlardı. Yaşanan siyasi, askeri, iktisadi sıkıntıların aşılması için yapılan ıslahatlar, bir ölçüde Osmanlı yönetim biçiminin sorgulanması sonucunu da doğurmuştu. Özellikle Avrupalı devletlerin meşrutiyet ve cumhuriyet yönetim biçimlerini tercih etmesi, Osmanlı toplumunda da bu konuda bazı taleplerin oluşmasına, gelişmiş ülkelerin yönetim biçimlerinin Osmanlıda da uygulanmasını istemelerine sebep olmuştu.

Tanzimat döneminde oluşan muhalif yapıların ve iç/dış etkenlerin zorlamasıyla 1876 tarihinde Anayasal ve meşruti sistem denenmişti. Araya giren 30 yıllık otoriter Abdülhamit yönetimine rağmen 1908’de, daha öncekilere göre Osmanlı iç dinamiklerinin daha etkili olduğu II. Meşrutiyet uygulamasına ulaşılmıştı. Bu dönem savaşlar ve karmaşalar dönemi olarak İmparatorluğun tasfiye dönemi olsa da, Cumhuriyet’e gidiş bakımından önemli bir süreç olmuştu. Bu dönemlerde cumhuriyet dillendirilmese de Osmanlı İmparatorluğu’nun yerine çağdaş, modern, milli, bağımsız Türk devleti olarak Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulması süreci başlamıştı.

Saltanattan Cumhuriyete geçiş sürecinin son aşaması sayabileceğimiz dönem ise Milli Mücadele dönemidir. Mustafa Kemal Paşa, Samsun’a çıkışından itibaren savunduğu “milli iradenin hâkimiyetinin sağlanması” iddiasını kongreler ile hayata geçirmiş, 23 Nisan 1920 tarihinde Ankara’da TBMM’nin açılması ile fiili durum milli egemenlik esasına dayalı yönetim olarak gerçekleşmişti. 1 Kasım 1922 tarihinde Saltanat’ın kaldırılması ve 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet’in ilan edilmesi olayları, durumun hukukileştirilmesi ve usulen tamamlanmasından ibaretti.

Bundan sonraki işler, Türkiye’nin ülkesi ve milletiyle gelişmesi, milli, iktisadi, sosyal ve kültürel açıdan yükselmesi idi. Cumhuriyet’in ilk çeyreğinde yapılan yoğun inkılaplar bu hedefe süratle ulaşmak içindi. Türkiye’nin 100 yıllık süreçte, “çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşmak” yolunda önemli bir mesafe kat ettiği de inkâr edilecek bir durum değildir.

Değınme ihtiyaçı hissettiğimiz bir durum var ki; Mondros Mütarekesi sonrasında Milli Mücadele karşısında saf tutan bazı çevrelerin, Cumhuriyeti itibarsızlaştırma çabalarına şahit olmaktadır. Cumhuriyet'in 100. Yılı kutlamalarına hazırlanır, gelecek yüzyılı Türkiye yılı ilan ederken, Cumhuriyet'in icraatlarıyla ilgili inkârcı ve iftiracı söylemlerin gelmesi, Cumhuriyet'in bekası ile ilgili endişe duyulmasına dayanak sağlamaktadır. Bu konuda endişelerini dile getirenlerin "evham yaptıkları" ithamıyla endişelerinin yok sayılması da doğru bir yaklaşım değildir. Atatürk'ün ifadesiyle, "Cumhuriyetin ilelebet payidar kalması" için Türkiye'deki fiili durumun Cumhuriyet ilkeleriyle ne kadar uyumlu olduğu, bazı söylem ve fiillerin ne amaçla gündeme getirildiği, üzerinde düşünülmesi ve hassasiyetle değerlendirilmesi gereken bir konudur.

KAYNAKLAR

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1965), I, TTK, Ankara.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1959), II, TTK, Ankara.

Başgil, Ali Fuad (1960), **Esas Teşkilat Hukuku**, Baha Matbaası, İstanbul.

Birecikli, İ. Burak (2008), "Yüzüncü Yılında İkinci Meşrutiyet'in İlanı Üzerine Bir İnceleme", **Gazi Akademik Bakış**, 2 (3) s. 211-226.

Borak, Sadi (1980), **Öyküleriyle Atatürk'ün Özel Mektupları**, Kaynak Yayınları, İstanbul.

Cengiz, Erdoğan (1991), **Enver Paşa'nın Anıları**, İletişim Yayınları, İstanbul.

Çadırcı, Musa (1985), "Tanzimat'ın Uygulanması ve Karşılaşılan Güçlükler", **Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri**, s. 97-111, Ankara.

Davison, R. H. (1997), **Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform**, I, (Çev. O. Hakınay) Papirüs, İstanbul.

Dumont, Paul (1993), **Mustafa Kemal**, (Çev. Zeki Çelikkol), Kültür Bakanlığı, Ankara.

Eroğlu, Hamza (1982), **Türk İnkılap Tarihi**, MEB Yayını, İstanbul.

Haniođlu, Şükrü (1985), **İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jötürkler**, İletişim Yayınları, İstanbul.

Irmak, Sadi (1981), **Atatürk Devrimleri Tarihi**, Yapı Kredi Yayınları, Ankara.

İnan, A. Afet (1969), **Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, TTK, Ankara.

- _____ (1981), **Mustafa Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım**, Kültür Bakanlığı, Ankara.
- Karal, Enver Ziya (1983), **Osmanlı Tarihi, III**. TTK, Ankara.
- Kili, Suna (1978), "1876 Anayasası'nın Çağdaşlaşma Açısından Değerlendirilmesi", **Armağan, Kanun-i Esasi'nin 100. Yılı**, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, s. 191-211.
- Kocatürk, Utkan (1969), **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, Edebiyat Yayınevi, Ankara.
- Kurtuluş, Nilüfer (1989), **Atatürk**, Kurtuluş Yayınları, Ankara.
- Küçük, Cevdet (1985), "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi ve Tanzimat", **Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri**, Ankara, s. 13-23.
- Server, Feridun (1962), **Anayasalar ve Siyasal Belgeler**, Aydın Güler Kitabevi, İstanbul.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, II (90-98)**.
- Tunaya, T. Zafer (1996), **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, Arba Yayınları, İstanbul.
- Yamaç, Müzehher (2014), *İlk Anayasa (1876 Kanun-i Esasisi)*, **Balkan Sosyal Bilimler Dergisi**, 3(5), s. 54-68.